A R I Ş

Özel Sayı/ Special Issue/ September 2026
Değerlendirme: İki Dış Hakem / Evaluation: Two Outside Judges
Çift Taraflı Körleme / Double-Sided Blind Refereeing
Benzerlik Taraması Yapıldı/Similarity Scan Performed - intihal.net

Başvuru/Submitted: 11-07-2025
Kabul/ Accepted: 11-06-2026
Yayın/ Publication: 30 Eylül 2026

Musavver Bir 'Acâib' Nüshası: *Tercüme-i Kitab-ı Acâibü'l-Mahlukât* (Bodleian Ms. Turk D. 2)

Prof. Dr. | Bahattin Yaman | 0000-0002-5446-6899 | bahattinyaman@gmail.com
Süleyman Demirel Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı
Isparta | Türkiye

https://ror.org/04fjtte88

Atıf: Yaman, Bahattin (2026). "Musavver Bir 'Acâib' Nüshası: *Tercüme-i Kitab-ı Acâibü'l-Mahlukât* (Bodleian Ms. Turk D. 2)", *Arış,* Özel Sayı, Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler, s. 19- 49

Öz

İslam kültüründe acaib türü olarak kabul edilen, hatta Acâibü'l-Mahlûkât türü olarak da bilinen çok sayıda eser vardır. Bunların en meşhuru Zekeriyyâ b. Muḥammad al-Kazvînî (ö. 1283) tarafından kaleme alınan *Acâ'ib'ül-Makhlûkât ve Garâ'ib'ül-Mevcûdât* adlı eserdir. Kitabı hazırlarken, o dönem mevcut eserlerden yararlanması yanında rivayetler ve hikâyelerle zenginleştiren Kazvînî, eserini dört mukaddime, iki makale ve bir hatime üzere tertip etmiştir. Eser sonraki yıllarda Farsça ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bu makalede ele alınan el yazması, Muslihuddin Mustafa Sürûrî (ö. 1562) tarafından tercüme edilen *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât* adlı eserin kopyalarından biri olup bugün Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ndedir (Ms. Turk D. 2). Resimlerinin üslubundan anlaşılacağı üzere 17. yüzyılda hazırlanmış eserin, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi (A. 3632) ve Londra British Library'de (Or. 7894) benzer üslup ve kalıplarla 16. yüzyılın sonunda hazırlanmış resimli iki nüshası daha vardır. Oxford Bodleian el yazmasında müstensih ismi ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Yazma, en az 6 kez el değiştirerek en son 1889 tarihinde Bodleian Kütüphanesi'ne geçmiştir. Eserin sayfaları eksiksizdir, ancak cildi özgün değildir. 159 varak olan eserde toplamda 147 resim ve 10 diyagram bulunmaktadır. Genel anlamda metne uyumlu olarak canlandırılan resimlerde, daha önce kullanılan kalıplar da tekrarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Acâib, Acâibü'l-Mahlukât, Kazvînî, Osmanlı kitap sanatları, Kitap resmi.

Makale Bilgileri

Etik Beyanı	Bu makale Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından 21 Kasım 2024 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Osmanlı Kitap Sanatları ve Musavver El Yazmaları: Yeni Örnekler Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.
Yapay Zekâ Beyanı	Çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, tarafımca bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatürtaraması/ yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	arisdergisi@akmb.gov.tr
Lisans	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.
Dizinleme Bilgileri	Dergi TR Dizin, ERIH PLUS, J-GATE INDEXING'de taranmaktadır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı	Oxford Bodleian Kütüphanesi'ne, Londra'daki British Library'ye ve Münih'teki Bayerische Staatsbibliothek'e, kütüphanelerinden temin edilen görsellerin ücretsiz olarak yayınlanmasına izin verdikleri için teşekkür etmek isterim.

A Copy of Illustrated 'Ajâ'ib': Tercüme-i Kitab-i Acâibü'l-Mahlukât (Bodleian Ms. Turk D. 2)

Prof. Dr. | Bahattin Yaman | 0000-0002-5446-6899 | bahattinyaman@gmail.com
Süleyman Demirel University | Faculty of Theology | Department of History of Turkish Islamic Arts
Isparta | Türkiye
https://ror.org/04fjtte88

Citation: Yaman, Bahattin (2026). "Musavver Bir 'Acâib' Nüshası: *Tercüme-i Kitab-ı Acâibü'l-Mahlukât* (Bodleian Ms. Turk D. 2)" *Arış*, Special Issue, Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples, pp. 19-49

Abstract

In Islamic culture, numerous works are regarded as belonging to the genre of *ʿajāʾib*. The most famous among them is *ʿAjāʾib al-Makhlūqāt wa-Gharāʾib al-Mawjūdāt*, authored by Zakariyyā b. Muḥammad al-Qazwīnī (d. 1283). In preparing his book, Qazwīnī drew on earlier sources and further enriched it with traditions and stories. He organized the work into four introductions (*mukaddima*), two chapters (*maqāla*), and a conclusion (*khātima*).

The manuscript discussed in this article is one of the copies of *Tarcüme-i Kitâb-ı ʿAjāʾib al-Makhlūqāt*, translated by Muslihuddîn Mustafa Surûrî (d. 1562), and is now housed in the Bodleian Library of Oxford University (Ms. Turk D. 2). Based on the style of its illustrations, the manuscript was produced in the seventeenth century. Two other illustrated copies, displaying similar stylistic features and templates, are preserved in the Topkapı Palace Library (A. 3632) and the British Library (Or. 7894).

Having changed hands at least six times, the manuscript was finally acquired by the Bodleian Library in 1889. The text is complete, although the binding is not original. The manuscript comprises 159 folios and contains 147 illustrations and 10 diagrams. In general, the images follow the text closely and make use of established templates.

Keywords: ʿAjāʾib, Acâibü'l-Mahlûkât, Qazwīnī, Ottoman arts of the book, manuscript illustration.

Article Information

Ethical Decleration	This article is an expanded version of the paper presented at the "Ottoman Book Arts and Illustrated Manuscripts: New Examples Symposium", organised by the Atatürk Cultural Centre in Istanbul on 21 November 2024.
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content has been produced by myself in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethics Committee Approval	The study does not require ethics committee approval, and the data used were obtained through a literature review / published sources. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all referenced works are listed in the bibliography.
Complaints	arisdergisi@akmb.gov.tr
License	This article is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).
Indexing Information	The journal is indexed in TR Dizin, ERIH PLUS and J-GATE INDEXING.
Conflict of Interest	There is no potential conflict of interest in this study.
Acknowledgment and Support Declaration	I would like to thank the Oxford Bodleian Library, the British Library in London, and the Bayerische Staatsbibliothek in Munich for allowing the images obtained from their libraries to be published free of charge.

Giriş

Olağanüstü varlıklara her kültürde ve her daim ilgi olmuş, tuhaf varlıklarla ilgili çeşitli kitaplar yazılmıştır. İslam medeniyetinde de ilginç olay, mekân ve yaratıklarla ilgili çeşitli eserler hazırlanmıştır. Genel anlamda "*Acâibü'l-büldân*", "*Acâibü'l-Hind*", "*Acâibü'l-mahlûkāt*" gibi isimlerin verildiği (Kut, 1988, s.315-317), coğrafya, seyahat ve olağandışı yaratıkları konu edinen çeşitli kitaplar yazılmıştır. Seyahat, coğrafya, tıp, botanik, kozmografya gibi konuları ihtiva eden türde pek çok eser telif edilmiş olsa da bunlar arasında Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkāt*'ı eseri oldukça beğenilmiş ve farklı dillere çevrisi yapılmıştır. Her ne kadar *ʿAcâibü'l-Maḫlûḳāt ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı eser ilk olarak Muhammed b. Mahmûd et-Tûsî es-Selmânî tarafından 12. yüzyılda yazılmış olsa da Zekariyyâ İbn Muhammed el-Kazvînî (ö. 682/1283) tarafından yazılan *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı aynı isimli eser meşhur olmuştur.

Gerek Türkiye gerekse Avrupa ve Amerika kütüphanelerinde çok sayıda resimsiz *Acâibü'l-Mahlûkât* yazmalarına karşılık musavver *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshaları da yer almaktadır. Bu eserin birçok nüshasının günümüze dek ulaşmış olması yüksek kültürlü çevrelerde rağbet gördüğüne işaret eder.

Acâibü'l-Mahlûkât eserlerinde özellikle denizler, denizlerdeki adalar ve bu adalardaki varlıklar geniş yer tutar. Bazı adalardaki zenginliklerden altın kaynaklarından, hatta altından binalardan bahsedilmektedir. *Acâibü'l-Mahlûkât* türü yazmaların İslam dünyasında 13-14. yüzyılda yazılıp yaygınlaşması, sonrasında Avrupa'ya taşınması söz konusudur. Avrupa'da coğrafi keşiflerin 15. yüzyılda başlaması tesadüf olmasa gerek. Bu anlamda, coğrafi keşiflerin başlamasında İslam dünyasında yazılan, özellikle Doğu dünyasındaki zenginlikleri ve gizemleriyle dikkat çeken yerleri anlatan *Acâbü'l-Mahlukât*'ın da keşiflerin başlamasında ve gelişmesinde etkin rol oynadığı düşünmek yanlış olmayacaktır.

Musavver *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshalarını Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi olarak üç dilde görmekteyiz. Resimli nüshalar tarih olarak 13. yüzyılın sonundan 19. yüzyıla kadar geniş bir zaman yelpazesine dağılmaktadır. Musavver yazmaların hazırlandığı bölge olarak da Hindistan'dan İran, Irak ve İstanbul'a kadar geniş alana yayılmıştır. Farklı resimli nüshalar olsa da Türkçe *Acâibü'l-Mahlûkât*'ların en bilineni Sürûrî'nin tercümesinin nüshalarıdır.

Sürûrî tercümesinin bilinen üç nüshası vardır. Bunlar İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (III. Ahmed 3632), Londra British Library (Or. 7894) ve Oxford Bodleian Library'ye (Ms. Turk, d. 2) kayıtlı olan *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı nüshalardır. Her ne kadar çalışmanın amacı, Oxford nüshasının kodikolojik, üslup ve ikonografik olarak incelenmesi olsa da, benzer kalıp ve ikonografik unsurların kullanıldığı İstanbul ve Londra nüshalarıyla da karşılaştırmak, benzer ve farklı olan yönlerini de ortaya koymaktır.

1. Eserin Yazarı ve İçeriği

1.1. Eserin Yazarı

Müellif Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî, 1202 tarihinde bugün İran'ın kuzey batısında yer alan Kazvin'de doğmuştur. Eğitim için Dımaşk'a giden Kazvînî'nin orada 1233 yıllarında Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile karşılaştığı bilinmektedir. Öğrenim hayatı ile ilgili fazla bilgi bulunmayan Kazvînî'nin, Musul'da hendese

ilminde üstad olarak belirttiği Esîrüddin el-Ebherî'den ders aldığı kaydına rastlanmaktadır. Abbâsi halifesi Müstansır-Billâh (sal. 861-862) döneminde Hille ve Vâsıt kadılıkları yapmıştır (İzgi, 2022, s.160).

Bağdat, Kazvînî'nin Vâsıt şehri kadılığı yaptığı süreçte 1258 yılında İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı Hülâgû (sal. 1256-1265) tarafından İlhanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. 1283 tarihinde Vâsıt'ta vefat eden Kazvînî'nin cenazesi Bağdat'a götürülmüş ve orada defnedilmiştir (İzgi, 2022, s.160). Kazvînî yazdığı eserin mukaddimesinde kendisinin Vâsıt şehrinde kadı olduğunu ve nesebinin Enes b. Malik'e dayandığını[1] ifade etmektedir.

1.2. Eserin İçeriği

Zekeriyyâ b. Muhammed Kazvînî, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adını verdiği eserini 1280 tarihinde, yani vefatından 3 yıl önce yazmıştır. Kazvînî kitabını mukaddime, makale ve hatime olarak isimlendirdiği bölümlere ayırmıştır. Dört mukaddimenin ilkinde acib/acâib kavramını, ikinci mukaddimede mahlûk ve mahlûkâtın taksimini, üçüncü mukaddimede garîb/garâib kavramını, dördüncü mukaddimede ise mevcûd ve mevcûdatın sınıflandırılmasını ele almıştır.

Kazvînî'nin eserini şöhrete ulaştıran kısımlar dört mukaddimeden sonra yazdığı makale olarak isimlendirdiği iki bölüm ve hatime olarak isimlendirdiği son bölümdür. Kazvînî, ulviyyât yani semâvî âlemle ile ilgili konuları on üç nazar adını verdiği alt başlıklarda toplamıştır. Bu nazarlar feleklerin hakikati, Kamer, Utârid, Zühre, Şems, Merih, Müşteri, Zuhal felekleri, sabit felekler, on iki burç feleği, feleklerin feleği, gök sakinleri ve zaman konularından oluşur.

Süfliyyat, yani dünya âlemi ismini verdiği ikinci makale ise altı nazardan oluşmuş olsa da birinci makaleye göre daha hacimlidir. İkinci makale anâsır-ı erbaa, ateş, hava, su, arz küreleri ve kâinat gibi konularını ihtiva eden altı nazardan oluşur. Nazar isimli başlıkları, kendi içinde fasıl ismini verdiği alt başlıklara bölmüştür. Kâinat konusunu madenler, bitkiler, ağaçlar, hayvanlar, insanlar, cinler, kuşlar, haşeratlar, vahşi hayvanlar, binek hayvanları gibi ayrı ayrı fasıllarda ele almıştır.

Kazvînî eserin son kısmını hatime olarak isimlendirmiştir. Bu bölümü, şekli ve sureti garip kavimler, melez hayvanlar ve nadir görülen sureti garip canlılar olarak üç kısımda ele almıştır (*Kitâb Acâibü'l Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Bavarian Library, cod.arab 464, vr. 7b-8b).

2. Eserin Mütercimi ve Tercüme Edilmesi

Kozmografya, coğrafya, botanik, zooloji, tıp, eczacılık ve seyahat gibi farklı konuları içeren ansiklopedik bir eser olan *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* oldukça beğenilmiş, Farsça ve Türkçe dâhil olmak üzere farklı dillere çevrilmiştir. Osmanlı okurlar için çok sayıda Türkçe çevirisi yapılmıştır.[2] Saray tarafından çeviri görevi verilen bilim insanlarından biri de Muslihuddin Mustafa Sürûrî'dir. 1492 yılında Gelibolu'da doğan Sürûrî

[1] Kazvini'nin kensidisi ile ilgili vermiş olduğu bilgiler için bkz. Zekeriyyâ İbn Muhammed Kazvînî, *Acâibü'l- Mahlûkât ve Garâib'ül-Mevcûdât*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, 00813, vr. 6a; *Kitâb Acâibü'l Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Bavarian Library, Cod.arab. 464, Münih, vr. 1a.

[2] *Acâibü'l-Mahlûkât* tercümeleri için bkz. Günay Kut, *Acâibü'l-Mahlûkât, Türk Edebiyatı Araştırmalar*, Simurg Yayınları, 2010, s.1-10; Hasan Karaca, *Mütercimi Meçhul Bir Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât Tercümesi*, Grafiker Yayınları, 2021; Bekir Sarıkaya, *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât (İnceleme-Metin-Dizin)* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Kara Dâvud İzmitî, Taşköprizâde Mustafa Efendi gibi dönemin önemli şahsiyetlerinden ders görmüş, 1524'te Gelibolu Sarıca Paşa ve 1526'da İstanbul Pîrî Mehmed Paşa Medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1548 yılında, Kanûnî Sultan Süleyman'ın (sal. 1520-1566) Şehzadesi Mustafa'nın (ö. 1553) hocalığına getirilmiştir. Eğitim görevini sürdürürken, sırdaşı olduğu Şehzade Mustafa'nın katledilmesi nedeniyle 6 Ekim 1553'te inzivaya çekilen Sürûrî, 7 Cemaziye'l-evvel 969'da (13 Ocak 1562) koleradan ölmüştür. Sürûrî'nin, belagatle ilgili telif kitapları yanında çok sayıda tercümesi de vardır (Güleç, 2010, s.170-172).

Sürûrî 1553'te tercüme ettiği *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*'ın başında *"*İmdi bu emre binaen bende-i keminesine ferman eyledi bu kitabı şerh ve beyan eyledi*"* (*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 2a) ifadesiyle tercümeye bizzat hocalığını yaptığı Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine başladığını yazmıştır. Kitabın sonundaki şu ifadelerden Sürûrî'nin şehzadenin öldürülmesi üzerine eserin tercümesini tamamlamadan bıraktığı anlaşılmaktadır: *"... Çün te'lif-i kitâb bu mahale vâsıl oldu ve ehli dillerde maârif ve mezkûre hâsıl oldu. Kitâb-ı mezkûrun te'lifine bâis olan ve tehamm-i maârifi ve mazari-i kulûbde hâdis olan Sâhib- Saâdeti'l-Ukbiyi Hazreti Sultan Mustafa bi takdîr-i ilâhi mazhar-i kahr-i Padişâhî vâki olup hocası olan Sürûrî fakîri bu emirden dilker olup te'lifinden ferâgat kılub kitâb nâtamam kalub bu ikisine hayr dua olunmak içün mâceraya işaret olundu. Bunlara dua-i hayr ile yâd idene Allah teâlâ rahmet eylesün. Temetti'l-Kitâb"* (*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 159a).

Sürûrî, dört mukaddime ve birinci makaleyi tamamlamış, ikinci makalede, dördüncü nazarın üçüncü faslında yani Bihâr-ı Seb'a (yedi deniz) bahsinde "Bilâd-ı Zenc" konusunu yazarken tercümeyi bırakmıştır.

3. Sürûrî Tercümesinin Resimli Nüshaları

Kazvînî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin, kendisi henüz hayatta iken, ölümünden üç yıl önce 1280 yılında, bugün Münih'te olan (Bayerische Staatsbibliothek, cod. arab. 464) resimli bir nüshası hazırlanmıştır (Berlekamp, 2011, s. 15). Nüshanın 212b numaralı yaprağındaki ketebe kaydında, hicri 24 Şevval 678 (27 Şubat 1280) tarihinde Muhammd bin Muhammed Ali ed-Dımeşkî tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Yine takip eden süreçte 1302-1303 yıllarına tarihlenen British Library'deki (Or. 14140) nüsha ve 1322 tarihinde de Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'ne (Yenicami 813) kayıtlı yazma musavver, Arapça nüshalardan bazılarıdır[3]. Sonraki süreçte gerek Arapça, gerekse Farsça ve Türkçe çok sayıda resimli olarak hazırlanmış *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* nüshaları mevcuttur.

Kazvîni tarafından kaleme alınan eserin Sürûrî tercümesi olan *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı kitabın bilinen üç resimli nüshası bulunmaktadır. Bunlar,

[3] Acâib konulu resimli yazmalar hakkında en önemli çalışma Gülru Necipoğlu danışmanlığında Persis Berlekamp tarafından 'Wonders and their images in late medieval Islamic culture: "the wonders of creation" in Fars and Iraq, 1280-1388' (Harvard University 2003) başlıklı doktora tezidir. Erken tarihli musavver Arapça nüshalarla ilgili yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Persis Berlekamp,, *Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam*, New Haven, Conn, Yale University Press, 2011; Karin Rührdanz, "Illustrated Persian Ajā'ib al-Makhlūqāt Manuscripts and Their Function in Early Modern Times", *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman, Brill Publication, Leiden 2003, pp. 33–47; Karin Rührdanz, "Between Astrology and Anatomy: Updating Qazvînî's Ajâ'ib al-makhlûqât in Mid-Sixteenh Century Iran", Ars Orientalis, 42, 2012, p. 56-66; Betül Karaçöl, *Arapça Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Süleymaniye Ktp., Yenicami, No:00813) Metin-resim ilişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023; Bahattin Yaman - Betül Karaçöl, Sûret-i Garîb Hayvanât: 13. ve 14. Yy. Arapça Acâibü'l-Mahlûkât Yazmalarında "Hâtime" Bölümü Metin ve Resimleri, *Kalemnâme,* Sayı: 15, Haziran 2023, s. 272-313

çalışmamıza konu olan Oxford Bodleian Library'deki nüsha, (Ms. Turk, d. 2), Londra British Library'deki nüsha (Or. 7894) ve İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (III. Ahmed 3632) nüshadır. Nüshaların hiçbirinde ketebe kaydı bulunmamaktadır. Londra ve İstanbul nüshalarının sonunda metnin tercüme tarihi olarak Zilkade 960-Ekim 1553 verilmiştir.

Toplamda 146 resim ve diyagramın yer aldığı İstanbul nüshasının (TSM, III. Ahmed 3632) 1590'ların başında hazırlandığı (Bağcı vd, 2006, s.207; Akalay, 1979, s. 613) düşünülmektedir. 134 varaktan oluşan eserin resim sayısının diğer iki nüshaya göre daha az olması, nüshanın farklı yerlerinde kayıp sayfaların olmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 1). Padişah nüshası olduğu tahmin edilen nüshanın resimleri Nakkaş Osman'ın yanında çalışmış olan Nakkaş Hasan'ın (ö. 1622) bilinen diğer eserlerdeki tasvirleriyle örtüşmektedir. Bu derece benzer üslup, figür ve kalıpların kullanılması göz önüne alınarak nüshanın Nakkaş Hasan ve ekibi tarafından hazırlandığı kabul edilmektedir. (Akalay, 1979, s. 613; Tanındı, 1977, 6, s. 122; Bağcı vd, 2006, s.207; Tanındı, 2006, 32, s. 330).

İstanbul nüshası gibi 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen, toplamda 157 resim ve diyagramdan oluşan ve 24,5x16 cm boyutlarındaki Londra nüshası (BL, Or. 7894) 172 varaktan oluşmaktadır ve nüshanın sayfalarında eksiklik yoktur. Yazmanın orijinal olmayan cilt sırtında ve sayfa aralarında "Plut. CCXXXV. B", "British Museum", "Museum Britannicum" kayıtları yer almaktadır. Kitabın zahriye sayfasındaki mühürde "Muhammed" ve 1a numaralı yaprağa basılı olan sekizgen mührün kenarlarına doğru Sâdi Şirâzî'ye atfedilen[4] na'tın bir bölümü olan,

بَلَغَ الْعُلَىٰ بِكَمَالِهِ كَشَفَ الدُّجَىٰ بِجَمَالِهِ حَسُنَتْ جَمِيعُ خِصَالِهِ صَلُّوا عَلَيْهِ وَآلِهِ

كلاديس جيمس رچ

"Belağa'l-ûlâ bi-kemâlihi. Keşefe'd-ducâ bi-cemâlihi. Hasunet cemî'i hısâlihi. Sallû aleyhi ve âlihi"[5] şeklinde Arapça dörtlük yer alır. Ortadaki dörtgen çerçeve içinde "kilâdis ceymis riç" şeklinde Türkçe olmayan sözcükler yazılıdır. Doğal olarak bu ifadelerin kaynak dildeki karşılığı Claudius James Rich şeklinde şahıs ismidir. Claudius James Rich, 1787-1821 tarihlerine yaşamış, Ortadoğu'da uzun süre kalmış, hatta İstanbul'da da bir müddet bulunmuş olan İngiliz gezgin, iş insanı, aynı zamanda koleksiyonerdir (Rich, 1836, s. xv-xxxiii). 1813-1814 yıllarında İstanbul'da kaldığı bilinen Rich'in yazma eseri bu tarihlerde elde ettiği, kendi adına mühür hazırlatıp mühürlediği anlaşılmaktadır. Mühür, gayrimüslim birinin, üzerinde Hz. Muhammed'e övgüler olan şiirle kendi adına mühür yaptırması bakımından ilginç bir örnektir (Resim 1).

[4] İnternet ortamında birçok sitede na'tın Sâdi Şirâzî'ye ait olduğu yer alsa da, ilgili na't ya da mühürde geçen ifadelerin Sâdi Şirazi'nin manzum eserlerinde yer aldığının tespiti yapılamadı.

[5] Manzum olan metnin Türkçe çevrisi şu şekildedir: Kemali ile yüksek derecelere ulaştı. Cemali ile karanlıkları açtı. Bütün huyları güzeldi. O'na (Hz. Muhammed'e) ve ailesine dualar olsun.

Resim 1: Londra nüshasındaki Claudius James Rich'e ait mühür. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, British Lib., Or. 7894, vr. 1a.

Nüshanın tanıtımı ve resim konuları ilk olarak Norah M. Titley tarafından yayımlanmış olup nüshanın Kapıcıbaşı Ahmed Ağa için hazırlandığı belirtilmiştir (Titley, 1981, s. 69; Tanındı, 2002, 3, s. 51). Tasvir, üslup ve kalıpları bakımından Nakkaş Hasan tarafından hazırlanan Topkapı nüshası resimlerine oldukça benzeyen Londra nüshanın[6] 1b ve 2a sayfalarındaki şemse şeklindeki zahriye tezhipleri içinde yer alan "Bi-resmi kitâbhâne-i iftihâru'l-e'âzım ve'l-ekâbir mecmeu'l-meânî ve'l-mefâhir reîs-i bevvâbî, es-saltanati'l-kâimeti'l-ulyâ hazreti Ahmet Ağa. Lâ zâlet ebvâbu saâdeti meftûhati ve'l-bekâ billâhi"[7] (Resim 2) ifadelerinde görüldüğü üzere yazmanın Başkapıcı Ahmet Ağa[8] için hazırlandığı anlaşılmaktadır.

[6] Zeren Tanındı Nakkaş Hasan'ın çalıştığı eserleri sıralarken, 1590-1595 civarında hazırlan Topkapı nüshasından sonra Londra Unger koleksiyonundaki *Acâibü'l-Mahlukat* adlı eseri yazmıştır (Akalay, 1979, s. 613). Tanındı'nın bahsettiği musavver Sürûrî tercümesinin, muhtemelen o tarihlerde Unger adlı bir koleksiyonda olduğu, sonraki süreçte ise Londra British Library'ye geçtiği tahmin edilmektedir.

[7] Metin günümüz Türkçesi ile şu şekilde ifade edilebilir: "Büyüklerin ve ileri gelenlerin iftihar kaynağı olan kitaphane görevlisi/sahibi, anlamlar ve faziletler toplanmış yüce saltanatın kapıcıbaşısı Hazret-i Ahmet Ağa'dır. Allah'ın lütfuyla mutluluk kapıları daima açık olsun."

[8] Kapıcıbaşı Mehmet Ağa'nın kimliği tam olarak bilinmese de, 1590'larda ölen Valide Sultan'ın Üsküdar'daki camisinin bina emini de olan Kapıcılar Kethüdası Ahmet Ağa olabileceği ifade edilmektir (Tanındı, Bağcı vd, 2006, s.207 dipnot)

Resim 2: Londra nüshasındaki zahriye tezhipleri ve yazıları. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, British Lib., Or. 7894, vr. 1b-2a.

Londra ve İstanbul nüshalarının her ikisinin işçilik kalitesi üst düzeyde olsa da, Londra nüshası, yoğun olarak altın kullanılması ve unvan sayfasından önce karşılıklı iki sayfada zahriye tezhibi olması bakımından İstanbul nüshasından ayrılmaktadır. Buna karşılık İstanbul nüshası, 1b-2a sayfa kenarlarının halkâri tarzı tezhip ile bezenmesi ve çoğu sayfalarda satır aralarının yaldızlı olması bakımından Londra nüshasından ayrılmaktadır. Her iki nüshanın resimlerine benzer kalıpların kullanıldığı Oxford nüshası, 16. yüzyılın sonuna tarihlenen Londra ve İstanbul nüshalarındaki üst seviyedeki işçiliğin yanında daha geri planda kalmaktadır. Yazı üslubundan da anlaşıldığı gibi farklı müstensihler tarafından hazırlanan nüshalardan, metin ve tasvir sayısının eksik olması İstanbul nüshasının bazı yapraklarının sonraki süreçte yok olduğunu gösterir.[9]

4. Oxford Nüshasındaki Temellük Kayıtları ve Mühürler

Osmanlı arşivi kayıtlarında "acâib" kavramı ile tarama yapıldığında bahse konu eserle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Buna karşılık 20. yüzyılın başına doğru Mısır'da basılan el-Acâib Gazetesi'nin "munzır neşriyat" içeriğinden dolayı Osmanlı topraklarına girişine müsaade edilmemesi ile yasaklamaya dair çok sayıda belge yer almaktadır.

Oxford nüshasının yan kağıtlarındaki çeşitli not ve mühürler, kitabın dolaşımına dair fikir vermektedir. Nüshanın istinsah tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt olmasa da Bodleian Kütüphanesi'ne ulaşmadan önce kimlerin mülkü olduğuna dair kayıtlar vardır. 1a numaralı varakta yazılı, tarihi belli olan temellük kayıtlarının en eskisi 1700 yılına aittir. *"Temellekehü el-hakîr Derviş Mehmet Girây Çekerî, gufira'l-lâhü zünûbehü. Sene isney aşere mie ve elf min hicre 1112"* kaydından anlaşılacağı üzere kitabın 1700 tarihindeki sahibi Derviş Mehmet Giray Çekeri'dir (Resim 3).

[9] Yazmanın yeni numaralanmasına göre 26. ve 27.'den sonra birer adet yaprak eksiktir. Ancak esas büyük boşluk melekler bahsinde 49. yapraktan sonra görülür. Sücûd meleklerinden sonra, Hârut ve Mârut bahsine kadar yaklaşık 6 yaprak eksiktir. Bir diğer eksikliği, reddadeden de açıkça anlaşılacağı üzere 130. yapraktan sonra görmekteyiz. Vr. 130b'deki sayfa altındaki reddade ile 131a numaralı sayfa başı uyumlu değildir. Arada yaklaşık 4 yaprak eksiktir.

Resim 3: Temellük kayıtları. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 1a.

1730 tarihine geldiğinde, "*Sâhibühü el-fakir ila edebi's-samed Halil Mehmed İstanbuli, gufire lehüma, fi subhi'ş-şabani'l-muazzam selase ve erbain ve mie ve elf min hicre. 1143."* (Şubat-Mart 1731) kaydından bu tarihte eserin mülkiyetinin Halil Mehmet İstanbulî'ye geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca temellük kaydının hemen altındaki mühürde Halil isminin yer alması mührün de aynı kişiye ait olduğunu düşündürür. Yine 1a numaralı varakta yer alan "Ömer Efendi'ye verilmiş fi 21 Safer Sene 82" ifadesinden kitabın 7 Temmuz 1768'de Ömer Efendi adlı bir kişiye geçtiği anlaşılmaktadır.

Kayıtların arasında "Adet-i meclis 155" ifadesinin yer alması da dikkat çekmektedir. "Meclis" sözcüğü kitabın sadece sahipleri tarafından değil, bir dönem kıraathaneler, kahvehaneler, köy odaları, camiler gibi halka açık mekanlarda bir topluluk önünde okunması geleneğini[10] akla getirmektedir. İlgili nüshadaki resim ve diyagramların sayısının 157 olduğu göz önüne alındığında, «adet-i meclis 155» ifadesindeki 155 sayısının bu resimleri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, İstanbul nüshasının 1b numaralı yaprağında da "Meclis 155" ifadesinin yer alması, tasvir sayısını ifade ettiğinin göstergesidir.

Ayrıca silik ibarelerden en az dört temellük kaydının daha olduğu tahmin edilmektedir. Temellük kayıtları olduğu düşünülen notlar, el değiştiren kitabın yeni sahibi/sahipleri tarafından silinmiş olmalıdır. Her ne kadar sahipleri bilinmese de, bu durum kitabın çok daha fazla el değiştirdiğini göstermektedir. Temellük kayıtlarının arasında yer alan ve içinde "Abdühü Mustafa" yazan bir mühür, kitabın hem başına hem de son sayfasına basılmıştır.

Bundan sonraki süreçte kitabın Osmanlı topraklarından çıktığı görülmektedir. Kitabın ana metninden önce, restorasyon sırasında eklendiği tahmin edilen yan kağıdında yer alan "Bought by Bodleian in Feb. 1889 from Baillieu cat. 333 (ooo.516) for 180 f" kaydından Bodleian Kütüphanesi'nin, kitabı 180 Frank'a Baillieu'dan aldığı anlaşılmaktadır[11].

[10] Kıraat meclisleri ve bu meclislerde okunan kitaplar için bkz. Zehra Öztürk, "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitaplar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, s. 401-445.

[11] Baillieu'nun kimliği tam olarak çözülememiş olsa da ilk olarak 1853 yılında kurulan Avustralya'daki Melbourne Üniversitesi Kütüphanesi'nde, yazma eserlerinde de yer aldığı Baillieu koleksiyonu akla gelmektedir. Söz konusu üniversite 19. yüzyılın ortalarında kurulmuş olsa da, Avustralya tarihinde önemli bir iş insanı ve siyasetçi olan William Lawrence Baillieu

5. Eserin Fiziki Özellikleri ve Tarihlendirilmesi

Toplamda 159 varak olan eserin cildi özgün değildir. Yaklaşık 26x16 cm boyutlarındaki yazmanın ciddi bir restorasyondan geçtiği anlaşılmaktadır. Bazı yaprakların yıpranmış, yırtılmış yerleri kâğıt işlenerek tamamlanmıştır. Tüm sayfalar ve formalar elden geçirilerek ve restore edilerek yeniden ciltlenmiştir[12]. Kenar suyu baskı ile oluşturulmuş koyu kırmızı renkli cildi (Resim 4), Osmanlı cilt üslubundan oldukça uzaktır. Yan kâğıdı olarak benzer şekilde Batı tarzı tezyinat baskılı kâğıt kullanılmıştır. Bu özellikleri ile nüshanın Avrupa'ya geçişinden sonra ciltlendiği anlaşılmaktadır.

Resim 4: Nüshanın ön ve arka cilt kapakları. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2

Nesih hattı ile yazılan eserin, baştan sona aynı müstensih tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Metin ve resim kenarları, içi altın yaldızla doldurulmuş cedvellerle çerçevelenmiştir. Ketebe kaydı ya da herhangi müstensih ismi bulunmamaktadır. Başlıklar ve resim açıklamaları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kırmızı rengin tonundan başlıkların, kırmız böceği ile hazırlanan la'lî mürekkep ile değil civa sülfür içerikli zincifreden hazırlanan kırmızı mürekkep ile yazıldığı anlaşılmaktadır.

Nüshanın hazırlanış tarihi ya da dönemi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Herman Ethe tarafından hazırlanan katalogda nüsha hakkında bilgi verirken tarihlendirme hususunda ayrıntıya yer verilmemiştir (Ethe, 1930, II, s. 1177). Buna karşılık Bodleian Kütüphanesi internet sitesinde nüsha tarihi olarak 16. yüzyıl kaydı bulunmaktadır. Nüshanın kayıtlarından tarih belirlenemediğinden tarihlendirmek için nüshanın fiziki yapısı ile tasvir ve tezhip üsluplarına bakmak gerekmektedir. Kitabın özgün cildi olmadığı için cilt özelliğinden yola çıkarak tarihlendirme söz konusu değildir.

(1859–1936) ailesinin katkı ve bağışlarıyla inşa edilen üniversite kütüphanesi 1959 yılında açılmıştır. Ancak William Lawrence Baillieu'nun kitap koleksiyonculuğu ile bir bağlantısı olup olmadığı tespit edilemedi.

[12] Nüsha hakkında kısa katalog bilgisi için bkz. Ethe, 1930, II, s. 1177; Kut, 2023, s. 261.

16. yüzyılın sonuna doğru hazırlandığı bilinen Londra (Or. 7894) ve İstanbul nüshalarının (III. Ahmed, 3632) unvan tezhibi, 16. yüzyıl tezhibi üslubunda yapılmıştır. Buna karşılık Oxford nüshasında, diğer iki nüshadan farklı olarak serlevha şeklinde tezhip çalışması vardır (Resim 5). Oxford nüshasındaki tezhip çalışmasının işçilik ve üslubu göz önüne alındığında, 16. yüzyıl Osmanlı saray nakkaşhâne üslubu olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kullanılan renkler, motif ve desenler, işçilik kalitesi açısından da klasik dönemden uzak olduğu, daha çok 17. ve 18. yüzyılda görülen üslup olduğu düşünülmektedir[13]. Tezhip üslubunun 17 veya 18. yüzyıl üslubu olduğu düşünülecek olursa, resim işçiliği bakımından da İstanbul ve Londra nüshalarının gerisinde olan Oxford nüshasının 16. yüzyıldan çok daha geç bir dönemde hazırlanmış olabileceği söylenebilir. En erken tarihli temellük kaydının 1700 olması, yazmanın 1700’den önce hazırlandığının kanıtıdır. Tasvir ve tezhip işçilikleri ile temellük kayıtları göz önüne alındığında, yazmanın 17. yüzyılda, hatta 17. yüzyılın ikinci yarısında hazırlandığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

İstanbul ve Londra nüshalarının bütün işlemlerinin tamamlanmış olmasına karşılık Oxford nüshasının diyagramlarının yazılarının yazılmadığı, eksik kaldığı görülmektedir. Bu özelliği ile bu nüshanın en azından bir sultana takdim edilmediği tahmin edilmektedir. Eserin diğer iki nüshadan daha sonraki bir süreçte hazırlanması Sürûrî tercümesine olan ilginin sonraki süreçte de devam ettiğinin göstergesidir.

Resim 5: Nüsha serlevha tezhibi ve detayı. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 1b

6. Eserin Resimleri

6.1. Resimlenen Konular

Eserde 147 resim, 10 diyagram olmak üzere toplamda 157 tasarım bulunmaktadır. Diyagram konularını güneş ve ay halleri, ay tutulması, güneş tutulması, semâvât, güneş sistemi, fal dairesi, Mescid-i Haram kıble yön dairesi, güneş ve kavs, kuzey-güney güneş açıları ve dünya haritası şeklinde sıralamak mümkündür.

[13] Değerlendirme için Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Celasin Tanrıver ve Ögretim görevlisi Betül Bilgin’e teşekkür ederim.

Nüshada dört mukaddimeden sadece garib kavramanın açıklandığı üçüncü mukaddimede tasvir yer alır. Birinci mukaddimede aceb kavramı, "yaratıcının eserinin keyfiyetini bilmeyince kişinin şaşırmasıdır" şeklinde açıklanırken şu örnek verilir: "*Bir kimse eşek arısı kovanını görmemiş olsa onu görünce hayrete gelüp o sebepten ki bilmez onu, bu acâib şekli kim düzmüştür der*" (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 3a). Ancak konu ile ilgili herhangi bir resim yer almaz. Buna karşılık üçüncü mukaddimede, genele aykırı az şey diye açıklanan garib/garâib kavramı için şu örnek verilir: "*İmam Şâfi radıyallâhü anh demiş ki, Arz-ı Yemen'de bir insan gördüm. Belinden aşağısı bir, belinden yukarısı iki beden, dört eli iki başı var ve iki yüzü var. Bir yüzü avrat ve bir yüzü erkek yüzüdür. Yirler içerler ve birbiriyle kâh çekişürler ve kâh barışırlar*." (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 7b) Konu ile ilgili tasvirde figür, iki ayaklı tek gövdeli dört kollu iki başlı siyam ikizi şeklinde canlandırılmıştır. Cinsiyetleri ifade için erkek bedenin saçı omuzlara kadar, kadın olanın saçı beline kadar sarkmış olarak çizilmiştir (Resim 6).

Resim 6: Yemen'de görülen iki ayaklı iki bedenli insan. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 8a.

Birinci makale olan Ulviyyât ana başlığı altında gezegenler, sabit yıldızlar, semâvâtta sâkin olan melekler ile ilgili resimlere yer verilirken, "zaman" başlığı altındaki konularda tasvir kullanılmamıştır. Ulviyyât ana başlığında Utarit, Zühre, Merih, Müşteri, Zuhal gezegenlerinin tasvirlerine karşılık 47 takımyıldızı resmi yer alır. 12 burç da takımyıldızları arasında sayılmıştır. Takımyıldızların biçimlerinden bahsederken ayrıca imgenin içindeki ve dışındaki yıldızların sayısını da verir: *"Sureti sâliseti aşer. Yirmi bir sûretinde Havva'dır. Bu bir recül sûretinde kâim ve iki elleri ile bir yılan dutar ve bunun dâhili surette olan kevâkibi yirmi dörttür. Hârici sûrette olan beştir"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 32b). İlginçtir ki, takımyıldızın ismi Havva olmasına karşılık erkek suretli denilmiştir. Metne uygun olarak yılan tutar şekilde görselleştirilen takımyıldızında, dâhilî ve hâricî yıldızlar metinde belirtilen sayılara uygun olarak canlandırılmıştır. (Resim 7)

Resim 7: Havva takımyıldızı ve bağlı yıldızları. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 32b.

Resimlerin çoğu ikinci makale olan Süfliyyât ana başlığı altında yer alır. Süfliyyât konusunun “ateş” alt başlığı altında resim kullanılmazken “hava” alt başlığıyla tanımlanan bölümün rüzgârlar bahsinde dört resim yer alır. Tüm yazmada yer alan tasvirlerin neredeyse yarısı Süfliyyât bahsinin “kürre-i madde” alt başlığı altında yer alan yedi deniz ve bu denizlerdeki adalarda yaşayan garip yaratık ve canlılar konularında yoğunlaşmıştır. Bu bölümde Bahr-ı Çin, Bahr-i Hind, Bahr-i Fâris gibi büyük denizlerden bahsedilir ve sonrasında bu denizlerdeki adalara ve adalarda yaşayan yaratıklara dair açıklamalara yer verilir. Örneğin Hind Denizi’ndeki Bertail Adası’ndan bahsederken *“Bu cezîrede bir dürlü âdem dahî olur ki başları yok gözleri göğüslerindedir.”* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr, 119a) şeklinde açıklamalara yer verilir (Resim 8).

Resim 8: Bertail Adası'ndaki gözleri göğüslerinde olan insanlar. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr, 119a.

6.2. Resim Metin Uyumu

Nakkaş ya da nakkaş ekibi, tasvirlerin tasarımında mümkün olduğunca metne bağlı kalmaya çalışmıştır. Örneğin tavşan takımyıldızının betimlemesi için *"Erneb. Bunun kevâkibi on ikidir ve arab ol dört kevkebe ikisi bedeni üzerinde ikisi ayağı üzerindedir. Bu tavşan suretindedir ki önü mağrib cânibine ardı meşrık tarafındadır. Ve başı ardına döndürmüşdür"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 39b) şeklindeki metne uygun olarak başı arkaya dönük tavşan şekli çizilmiştir. Takımyıldızların semada olduğunu vurgulamak için olsa gerek, tüm takımyıldızlarında Çin kültüründen geçtiği bilinen, 15. yüzyıldan sonra Türk sanatında önemli bir yere sahip olan bulut motiflerinden (Doğanay, 1999, s.225) oluşan arka plan kullanılmıştır (Resim 9).

Resim 9: Erneb takımyıldızı ve bağlı yıldızlar. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 39b.

Bilinmeyen, tuhaf yaratıkların canlandırılmasında, hayal gücünü çok zorlamadan düz mantık çizimleri yapılmış, metin yalın olarak resme aktarılmıştır. Örneğin, Bahr-i Kulzüm ile ilgili konuda *"Ve anda bir balık olur ki cümle âzası balık gibi başı baykuş başı gibidir"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 130a) şeklindeki metinle bahsedilen hayvan tasvirinde, normal balık gövdesi ve baykuş başı kullanılmıştır (Resim 10).

Resim 10: Baykuş başlı balık, *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 130a.

Tasavvuru zor olan canlılar da mümkün olduğunca basitçe aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin, deniz hayvanları bahsinde *"Ve biri şol hayvandır ki ana şeyhu'l-Yahûd* (Yahudi ihtiyarı) *dirler. Yüzü insan gibi ak ve sakalı var, ak benekli kurbağa gibi ve tüyü sığır tüyü gibi ve cüssesi buzarağından (boz renginden) farklıca ve buna onun için şeyhü'l-Yahûd dirler ki sebt* (Cumartesi) *gecesi karaya çıkar…"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian

Ms. Turk D. 2, vr. 137b) şeklinde anlatılan hayvan, kurbağa gövdeli, yaşlı bir erkek başlı şeklinde yalın olarak çizilmiştir. Her ne kadar metinde sığır tüylü cüsseli dese de nakkaş kurbağa formunu esas almıştır. (Resim 11)

Resim 11: İnsan başlı kurbağa şeklindeki Şeyhu'l-Yahud. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 137b.

Sadece figürler değil olaylar da mümkün olduğunca detayları ile tasvir edilmiştir. Deniz hayvanları bahsinde yer alan hikâyenin resimlenmesi buna örnektir: *"Hikâye. Selâm-ı Tercümân dimiş. el-Vâsık Billah didikleri halife düşünde görmüş. Seddi İskender yıkılmış. Pes ol halife Selâm-ı Tercümân görmeye göndermiş, ol tarafta birkaç gün mukim olmuş. Ol diyârın halkı bir balık şikâr eyleyüp kulağın delüp urgan dakup kenara çekdiler. Anın kulağı içinden bir câriye çıktı. Hûb rû ve dirâz-ı mûy-i siyâh çeşmi ve sîm ten çün taşra çıktı. Feryâd idüp iki elleri ile yüzüne yapışup ve saçların yolup hicâb ittiğin izhâr edip hak teâla onun göbeğinden dizine varıncaya dek berrak perde halk eylemiş ince bez gibi. Pes halk anı duttular amma çok sağ olmayıp öldü"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 139b). Metindeki balığın urganla çekilmesi, içinden çıkan cariyenin ellerini yüzüne yapıştırması ve avret mahallinin örtülmesi gibi önemli detaylar resme yansıtılmıştır. Metinde geçen, balığın kulağının, solungacının delinip urgan bağlanması gibi bir detayın bile resme yansıtılması, nakkaşın metne uyum hususundaki hassasiyetinin dikkat çekici bir göstergesidir. (Resim 12)

Resim 12: Halkın şikâyeti üzerine kulağına urgan bağlanarak karaya çekilen balığın kulağından cariye çıkması. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 139b.

Metinde detaylar olmadığında nakkaşın tasvirinde genel geçer kalıpların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Zuhal gezegeni ile ilgili *“Bil ki Zühal bir nühs yıldızdır müneccimler bunu nahs-i ekber dirler. Zîra nahv-ı sittede merihden ziyâdedir ve harablığı ve helâki ve fesâdı ve havfı ve hüzni ona isnâd iderler. Zühal Türkler ve Avanlara mensubdur”* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 19b) şeklinde genel açıklamaya yer verilirken şekli hakkında bilgi verilmemektedir. Buna karşılık çok kollu oturan insan şekli resmedilmiştir. Zühal gezegeni için farklı dönem ve bölgelerde hazırlanan yazmalarda birbirine yakın kalıpların kullanıldığını görmekteyiz. Benzer kalıpların farklı nüshalarda da kullanıldığı görülmektedir (Resim 13). Ay tasvirinde de, metinde fiziki şekli ile ilgili açıklama olmasa da Oxford nüshasındaki iki eliyle hilal tutan oturan insan figürüne benzer kalıpların geçmişinin 13. 14. yüzyıla kadar uzandığı görülmektedir (Resim 14). Tüm bu benzer kalıplar, nakkaşların kendilerinden önce yapılmış tasvirlerden etkilendiğini göstermektedir.

Resim 13: Farklı nüshalarda Zuhal gezegeni. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 20a; *Acâibü'l Mahlûkât*, Bodleian Loud 132, vr. 12b; *Acâibü'l Mahlûkât* Bodleian Ms Pers d 61, vr. 15a.

Resim 14: Bodlein nüshasında ay imgesi için kullanılan tasvire benzer kalıplar. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 13a; *Acâibü'l- Mahlûkât ve Garâib'ül-Mevcûdât*, Süleymaniye Yeni Cami 00813, vr. 11b; *Acâibü'l Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Münih Bayerische Staatsbibliothek Cod.arab. 464, vr. 10a; *Acaibül Mahlûkât*, British Or. 12220, vr. 8b.

Rüzgârlar, üfleyen insan başlarıyla canlandırılmıştır. Resimdeki canlandırma metinde yer almaz; metinde sadece rüzgârların geldiği yer ve olumlu-olumsuz yönlerinden bahsedilir. Örneğin şimal rüzgârı ile ilgili şu şekilde açıklamalara yer verilir: *"Bârid-i yâbisdir. Zîrâ bir memleketten eser ki güneş o vilâyet üzerinden geçmez. Ol vilâyette karlar ve yağmur ve buzlar çok olur. Ol memlekette denizler yokdur sahrâlar ve dağlar çokdur. Ânın çün bârid-i yâbis olur. Ve cenûb yelinden pek eser, zîrâ târidreler ve dağlar arasında uğrar. Zîrâ şimâl tarafında dağlar çoktur. Târirden çıkıp geldiğiçün hiddet kesb ider, lüleden akan su gibi. Ammâ bedeni sahih eyler, ve dimağa kuvvet verir ve rengi sâfî eyler ve havâssı sahih kılur ve şehveti harekete getürür…"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 100a-100b) Diğer üç rüzgâr şekli ile ilgili de anlatım vardır. Rüzgârın fiziki formu ile ilgili bir açıklama yer almaz. Güneş ve Ay şekli tasarımında insan figürünün kullanıldığı gibi rüzgâr için de, metinde yer almasa da insan figürü kullanılmıştır. (Resim 15) Resimli Sürûrî tercümeleri, Farsça ve Arapça nüshalarda resimlenmeyen rüzgârların tasvirlerine yer verilmesi bakımından farklılık arz etmektedir. Rüzgârların bu şekilde insan figürüne benzetilerek çizilmesi, Avrupa portolan çizimlerinde rüzgâr için kullanılan figürleri; özellikle dünya haritası çizimlerinde, kenarlarına ya da dört köşeye yerleştirilen, rüzgârı temsilen büst şeklindeki üfleyen insan figürlerini hatırlatmaktadır.

Resim 15: 26-Şimâl, cenûb, sabâ ve debûr rüzgârları. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 100b, 101a, 101b, 101b.

6.3. Resimlerin Üslup Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul ve Londra Nüshaları ile Karşılaştırılması

Gerek Oxford gerekse İstanbul ve Londra nüshalarında aynı metin ve resim kalıplarının kullanılması bu eserlerin aynı dönemde hazırlandığı düşüncesini oluştursa da Oxford nüshası tasvir ve tezhip işçiliğindeki kalite bakımından İstanbul ve Londra nüshalarından ayrılmaktadır. İstanbul ve Londra nüshaları, resim tezhip üslubu açısından bakıldığında, 16. yüzyılın dördüncü çeyreğinde görülen üsluptadır. Oxford nüshasındaki resimlerin üslubu diğer iki nüsha üslûbu ile karşılaştırıldığında, aynı kalıplar kullanılmış olsa da, daha sonraki bir dönemde farklı bir nakkaş tarafından hazırlandığı görülür. Aynı kalıpların kullanılması, Oxford nüshasın resimlerini hazırlayan nakkaşın iki nüshayı ya da en az birini gördüğüne işarettir. Oxford ve Londra nüshasının, İstanbul nüshasının aksine takımyıldızları çiziminde dâhilî ve hâricî yıldızların gösterilmesi bakımının ortak özellikler taşıması, Oxford nüshasını resimleyen nakkaşın en azından Londra nüshasını gördüğüne işarettir.

Oxford nüshasında, tepeler farklı renklerde çizilerek bariz bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca çoğu resimde ağaçlar, detaylar yok edilerek oval daire şeklinde çizilmiştir. Nüshadaki deniz imgelerinin tamamının siyah renkte olmasından, başlangıçta boya olarak gümüş yaldız kullanıldığı sonrasında zamanla oksitlenerek karardığı anlaşılmaktadır (Resim 16).

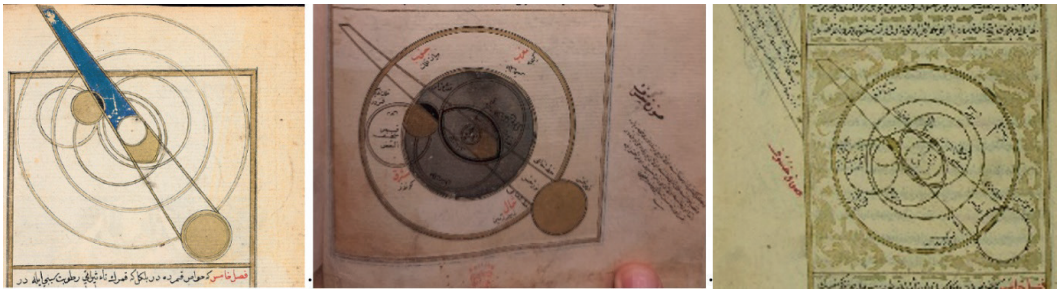
Resim 16: Kaplumbağa çobanı. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib’ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 148a.

Kuzey, güney, sabâ ve debûr rüzgâr figürleri yandan çizilirken, ay, güneş, güneş halesi, kemiksiz insan, figürleri cepheden çizilmiştir. Geri kalan tüm insan ve melek figürleri ¾ profilden resmedilmiştir. Hatta o kadar ki, meleklerin secde etmesinde bile, gerçekte mümkün olmayacak bir şekilde ¾ profilden canlandırılmıştır. Londra ve İstanbul nüshalarında figür yüzleri Oxford nüshasının aksine yandan resmedilerek daha gerçekçi görselleştirilmiştir. (Resim 17)

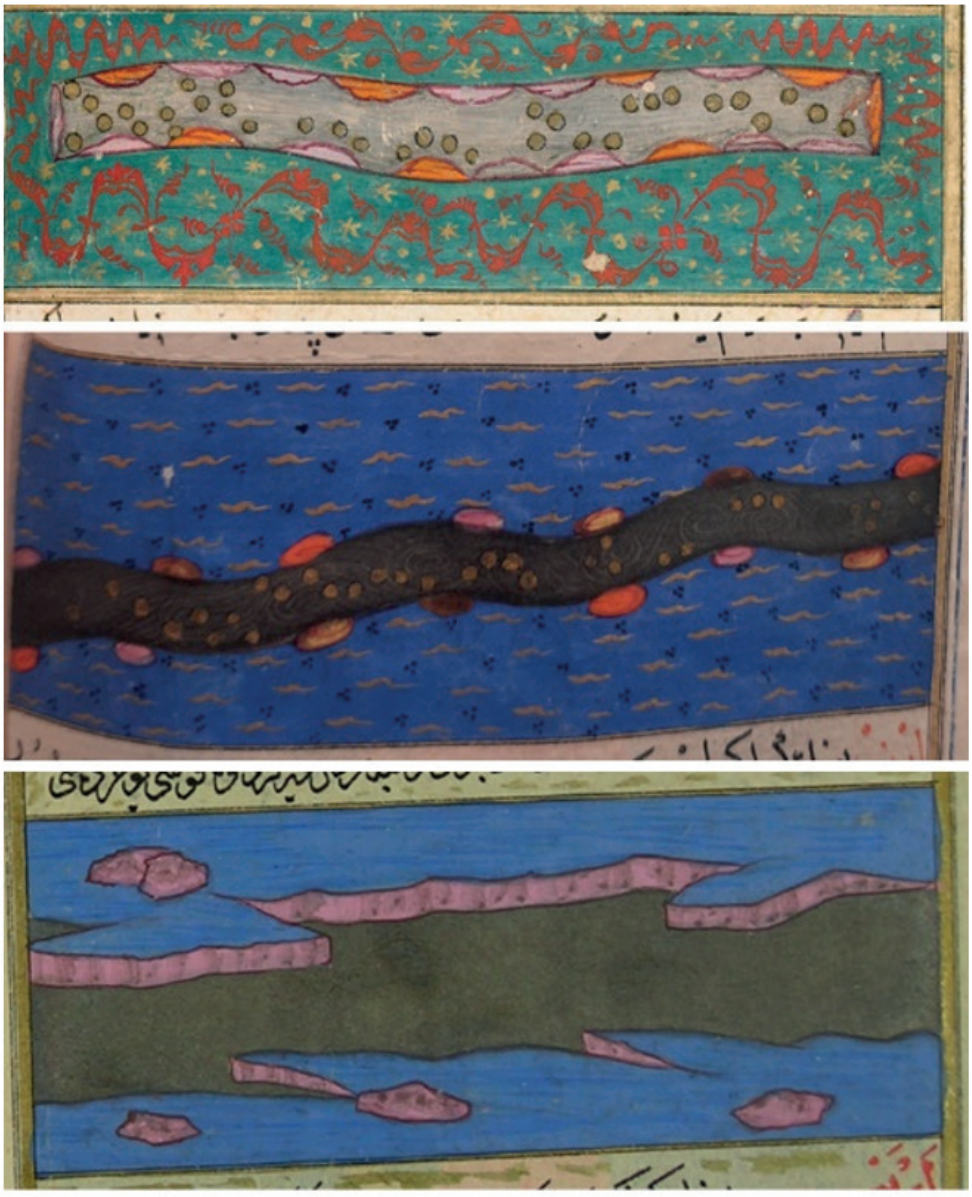
Resim 17: Secde eden melekler. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 54a.

Londra ve İstanbul nüshalarında diyagramların yazıları mevcut iken Oxford nüshasının diyagramlarının çizimi yapılmış olmasına karşılık yazıları tamamlanmamıştır. Bu da gösteriyor ki Oxford nüshası tam olarak bitirilmemiş, eksik kalmıştır. (Resim 18)

Resim 18: Ay tutulmasını gösteren diyagram. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 13b; British Or. 7894, vr. 15b; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 13a.

Padişaha takdim edildiği düşünülen İstanbul nüshası, detaylara verilen önem göz önüne alındığında, yıldız ve gezegenler konusunun tasvirlerinde fonksiyonellik bakımından geri planda kalmıştır. Takımyıldızların görselleştirilmesi örneklerinden de anlaşılacağı üzere Oxford ve Londra nüshalarında fonksiyonellik ön plandadır. Örneğin, metinde Nehir takımyıldızı *"Bunun kevâkibi otuz dörttür. Bu bir ırmak suretindedir…"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 39a-39b) ifadeleriyle açıklanmıştır. Oxford ve Londra nüshalarında basit bir nehir çizim üzerinde, konunun aslı olan 34 yıldızı gösterilmeye çalışılırken, buna karşılık İstanbul nüshasındaki canlandırmada, asıl konu olan yıldızlarla ilgili hiçbir imgeye yer verilmeden detaylı ve daha estetik nehir çizimi yer almıştır. (Resim 19)

Resim 19: Nehir takım yıldızı. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 39a; British Or. 7894, vr. 44b; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 35b.

Oxford nüshasını diğer iki nüshadan ayıran özelliklerden biri de yıldız ve gezegenleri canlandırırken abartılı bir şekilde bulut motifleri kullanılmasıdır. İstanbul nüshasında yıldız ve gezegen tasvirlerinde zemin olarak sadece mavi renk kullanılırken, Londra nüshasında bulutu simgeleyen küçük şekiller kullanılmıştır. Oxford ve Londra nüshalarını İstanbul nüshasından ayıran önemli özelliklerden biri de her iki nüshada da takımyıldızlarını oluşturan yıldızların, metinde ifade edilen sayıya uygun olarak benekler şeklinde gösterilmesidir.Her üç nüshada da genel anlamda benzer kalıpların kullanıldığı görülmektedir. Ancak yine de detaylarda farklılıklar dikkat çekmektedir. Sözgelimi Hind Denizi'ndeki Sirkûne Adası'ndan bahsederken *"Anda bir er ki marnîn dirler ve bir avrat ki marnîne dirler idi. İkisi bir hisâr ve bir nice köşk ve kubbe ve çardak binâ etmişlerdir ki her bir taşı bir büyük gemiye yüklense gark ider idi"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr.

122a) diyerek her üç nüshada da figür duruş ve hareketleri aynı kalıptadır. Ancak Oxford nüshasındaki kubbeli yapıları ve şahnişiniyle, kale tasviri ile diğer iki nüshadan ayrılmaktadır (Resim 20). Oxford nüshasındaki mimari tasarım daha çok 18. yüzyıl mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Benzer şekilde Bahr-i Fâris'te gerçekleşen uzun hikâyede, girdaba yakalanan gemiden ıssız bir adaya çıkan Isfahanlı tüccarın bir kuş tarafından kurtarılmasının (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 126b-128a) görselleştirildiği tasvirde Londra ve İstanbul nüshalarında kuş büyük deniz kuşu şeklinde çizilirken, Oxford nüshasında diğer iki nüshadan farklı olarak Simurg şeklinde canlandırılmıştır. (Resim 21)

Resim 20: Nüshalarda Marnîn ve Marnîne'nin inşa ettikleri köşk. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 122a; British Or. 7894, vr. 133a; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 106b.

Resim 21: Nüshalarda Isfahanlıyı kurtaran kuş. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 128a; British Or. 7894, vr. 139a; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 111b.

Nakkaşların metindeki çelişkiden dolayı zaman zaman çizimde zorlandığı konular da olmuştur. Örneğin, Kas Adası'ndaki bir yaratık anlatılırken metinde şu bilgiler verilir: *"Cezâyiri bahhri hinddendir cezîre-i kâs. Bu dahî bir büyük adadır ve kâs bir canavardır bu adada olur dört bucaklu teni vardır, eşkinbe gibi. Başı ve gözü ve ağzı kânidedir bilinmez ve gayet de heybetlü avazı var ve kimse bilmez ki avazı neresinden çıkar altı ay bu adada âşikâre olur altı ay görünmez, kimse bilmez kânide gider ve ne ekl ider…"* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr.120b) Metindeki dört köşeli işkembe şekli çelişkilidir. Burada Oxford nüshası dört köşeyi esas alırken diğer iki nüsha doğrudan işkembe şekli çizilmiştir. (Resim 22)

Resim 22: Nüshalarda Cezire-i Kas ve Kas yaratığı. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr.120b; British Or. 7894, vr. 131b; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 106a.

Bazen üç nüshada da aynı konudaki resimlerde nakkaşların farklı imgeleri vurguladıkları görülmektedir. Sözgelimi Bahri Muhît'te Cezire-i Râbih'teki yaratıklar şu şekilde anlatılır: *"Ve anda âdeme benzer mahlûk vardır yeşil ve ak ve kara gövdeleri ve kanadları vardır uçarlar ammâ halkları vahşîler gibidir, âdemden kaçar ve sözleri anlanmaz ve anda ağaçlar vardır anların yemişleri yerler ve ağaçdan bir ağaca uçarlar."* (*Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 113a) Her üç nüshada da bahse konu yaratıklar kanatlı olarak çizilmiştir. Oxford nüshasında, metindeki yeşil, beyaz ve siyah tenli şeklindeki ayrıntıya rağmen her üç figür de beyaz tenli uçan kanatlı insanlar şeklinde çizilmesine karşılık Londra nüshasında yeşil, beyaz ve siyah tenlerine vurgu yapılmıştır. İstanbul nüshasında ise diğer iki nüshada görülmeyen, ağaçtan ağaca uçan yaratıkların yemiş yemelerine vurgu vardır. (Resim 23)

Resim 23: Nüshalarda kanatlı yaratıklar. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât*, Bodleian Ms. Turk D. 2, vr. 113b; British Or. 7894, vr. 124b; Topkapı III. Ahmed 3632, vr. 99b.

Sonuç

Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ne kayıtlı olan *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât* (Ms. Turk D. 2), Zekeriyyâ b. Muhammed Kazvînî (ö. 1283) tarafından yazılan *Acâbü'l-Mahlukât ve Garâibü'l-Mevcudat* adı eserin Muslihuddin Mustafa Sürûrî'nin (ö. 1562) 1553'te yapmış olduğu tercümesinin, 16. yüzyılın son çeyreğinde hazırlandığı bilinen İstanbul (III. Ahmed 3632) ve Londra (Or. 7894) resimli nüshalarından sonra, 17. yüzyılda hazırlandığı anlaşılmaktadır. *Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât* (Bodleian Ms. Turk D. 2), üzerindeki temellük kayıtlarından da anlaşılacağı üzere eser çok fazla sayıda el değiştirmiştir. Başlangıçta İstanbul'da olan nüsha 19. yüzyıla doğru İstanbul'dan çıkmış, sonrasında Baillieu mülkiyetine geçmiş, en son 1889'da Bodleian Kütüphanesi tarafından alınmıştır.

Farklı müstensihler tarafından yazılan Oxford, Londra ve İstanbul nüshaları metin olarak aynı olsa da dönemin hükümdarı III. Murad için hazırlandığı düşünülen İstanbul

nüshasında eksik sayfalar bulunmaktadır. Oxford nüshasında metin olarak eksiklik olmasa da diyagramların yazılarının eksik olmasından tam olarak bitirilmediği anlaşılmaktadır.

Oxford yazmasının tasvirleriyle, daha önce hazırlanan İstanbul ve Londra nüshalarındaki tasvirlerde aynı kalıplar kullanılmıştır. Bu da ilk bakışta her üç nüshanın aynı atölyenin ürünü olduğunu düşündürmektedir. Ancak detaylardaki hassasiyet ve işçilik açısından Oxford nüshasının, İstanbul ve Londra yazmalarının gerisinde kalması ve eserin başındaki tezhip çalışmasının üslubunun çok daha geç dönemlerde görülen üslupta olması, Oxford nüshasının diğer iki nüshadan çok daha sonra hazırlandığını göstermektedir. Oxford nüshasın daha geç dönemde hazırlandığı göz önüne alındığında, diğer iki nüsha ile böylesine benzer ya da aynı kalıp ve ikonografik unsurların kullanılması, dönem farklı olsa da resim programı ve ikonografik yorumların aynı olması, programın sürekliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Farklı dönemlerde farklı bölgelerde, farklı dillerde hazırlanan onlarca resimli *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshasının olması, İslam dünyasının bu kültüre olan merakını göstermektedir. Osmanlı sarayının da bu ilgiye kayıtsız kalmadığı, bizzat hükümdar ve önemli şahsiyetler için Sürûrî tercümesinin resimlenmesini programına aldığı anlaşılmaktadır. Oxford nüshası, İstanbul ve Londra nüshaları gibi Osmanlı medeniyetindeki "acâib kültürü" zevkini yansıtan güzel örneklerden biridir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Acâibü'l- Mahlûkât ve Garâib'ül-Mevcûdât, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, 00813.
Acâibü'l Mahlûkât, Bodleian Loud 132.
Acâibü'l Mahlûkât, Bodleian Ms Pers d 61.
Kitâb Acâibü'l Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât, Münih Bavarian Library, Cod.arab. 464.
Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât, Bodleian Lib., Ms. Turk D. 2.
Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât, British Lib., Or. 7894.
Tercüme-i Kitâb-ı Acâib'ül-Mahlûkât, Topkapı Sar., A. 3632.
Zübdetü't-Tevarih, Türk İslam Eserleri Müzesi, No 1973.

İkincil Kaynaklar

Akalay, Z. (1979). "XVI. Yüzyıl Nakkaşlarından Hasan Paşa ve Eserleri", *Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X 1973) Tebliğler 3. Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 607-626.
Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Berlekamp, P. (2011). *Wonder, Image and Cosmos in Medieval Islam,* New Haven, Conn, Yale University Press.
Doğanay, A. (1999). "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S.6, 225-234.
Güleç, İ. (2010). "Sürüri, Muslihuddin Mustafa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.38, 170-172.
Ethe, Hermann, (1930). *Turkish, Hindustânî, Pusthu and Additional Persian Manuscripts*, 3 cilt, Clarendon Press, Oxford.
İzgi, C. (2022). "Kazvînî, Zekeriyyâ b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.25, 160.
Karaca, H. (2021). *Mütercimi Meçhul Bir Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât Tercümesi*, Grafiker Yayınları.
Karaçöl, B. (2023). *Arapça Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Süleymaniye Ktp., Yenicami, No:00813) Metin-Resim İlişkisi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
Kut, G. (1988). Acâbü'l-Mahlûkât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.1, 315-317.
Kut, G. (2003). *Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in teh Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue by H. Ethe*, Oxford University Press.
Kut, G. (2010). "Acâibü'l-Mahlûkât", *Türk Edebiyatı Araştırmalar*, Simurg Yayınları, 1-10.
Öztürk, Z. (2007) "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitaplar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 2007, s. 401-445.
Rich, K. J. (1836), *Narrative of a Residence in Koordistan, and on the site of ancient Nineveh: With Journal of a Voyage down the Tigris to Bagdad and an Account of a Visit to Shirauz and Persepolis (Vol. I & II)*, London, James Duncan Paternoster Row.
Rührdanz, K. (2012), "Illustrated Persian Ajāʾib al-Makhlūqāt Manuscripts and Their Function in Early Modern Times", *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman, Brill Publication, Leiden, 33–47.
Rührdanz, K., (2012) "Between Astrology and Anatomy: Updating Qazvînî's Ajâ'ib al-makhlûqât in Mid-Sixteenh Century Iran", *Ars Orientalis*, 42, 56-66.

Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât (İnceleme-Metin-Dizin)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
Tanındı, Z. (1977). "Nakkaş Hasan Paşa", *Sanat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yıl: 3, Sayı: 6, s. 114-125.
Tanındı, Z. (2006). "Nakkaş Hasan Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.32, 329-330.
Tanındı, Z. (2002). "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 3, s. 41-56.
Titley; Norah M. (1981). *Miniatures from Turkish Manuscirpts: A Catalogue and Subject Index of Paintings in the British Library and British Museum*, The British Library Publicaiton, London.
Yaman, B.-Karaçöl, B. (2023). "Sûret-i Garîb Hayvanât: 13. ve 14. yy. Arapça Acâibü'l-Mahlûkât Yazmalarında 'Hâtime' Bölümü Metin ve Resimleri", *Kalemnâme*, Sayı: 15, Haziran 2023, 272-313.

TABLO 1:

Sürûrî tercümesi olan musavver *Tercüme-i Kitab-ı Acâibü'l-Mahlukât* nüshaların resim listesi

	Resim Konuları	**Bodleian MS Turk d.2**	**TSM A 3632**	**BL, Or. Add 7894**
1.	Tek gövdeli iki başlı ikizler	8a	8a	10a
2.	Güneş ve ay halleri, diyagram	12b	12a	14b
3.	Ay	13 a	12b	15a
4.	Ay tutulması, diyagram	13b	13a	15b
5.	Utarit gezegeni	15b	15a	18a
6.	Zühre gezegeni	16a	15b	18b
7.	Güneş	16b	16a	19a
8.	Güneş tutulması, diyagram	17b	17a	20a
9.	Merih gezegeni	19a	17b	21b
10.	Müşteri gezegeni	19b	18a	22a
11.	Zuhal gezegeni	20a	18b	22b
12.	Küçükayı takımyıldızı	28b	25b	32b
13.	Büyükayı takımyıldızı	29a	26b	33a
14.	Tennin takımyıldızı	29b	26b	33b
15.	Keykâvus takımyıldızı	29b	-	34a
16.	Havvâ takımyıldızı	30a	-	34b
17.	Feke takımyıldızı	30b	27a	34b
18.	Câsi takımyıldızı	30b	27a	35a
19.	Şelyâk takımyıldızı	31a	27b	35b
20.	Decâce takımyıldızı	31a	27b	35b
21.	Zât-ı kürsî takımyıldızı	31b	-	36a
22.	Hâmil-i ra'si gavl takımyıldızı	32a	-	36b
23.	Memsikü'l-inân takımyıldızı	32a	28a	37a
24.	Havva takımyıldızı	32b	28a	37a
25.	Sehm takımyıldızı	33a	28b	37b
26.	Ukkâb takımyıldızı	33a	29a	38a
27.	Delfîn takımyıldızı	33b	29a	38a
28.	Kat'ati'l-fers takımyıldızı	33b	29b	38b
29.	Fers-i a'zam takımyıldızı	34a	29b	38b
30.	Kadın takımyıldızı	34a	30a	39a
31.	Müselles takımyıldızı	34b	30a	39a
32.	Haml, koç burcu takımyıldızı	35a	30b	40a
33.	Sevr, boğa burcu takımyıldızı	35a	31a	40a
34.	Cevzâ, ikizler burcu takımyıldızı	35b	31b	40b
35.	Seretân, yengeç burcu takımyıldızı	35b	31b	40b
36.	Aslan burcu takımyıldızı	36a	32a	41a
37.	Sünbül. Başak burcu takımyıldızı	36b	32b	41b
38.	Terazi burcu takımyıldızı	36b	32b	41b
39.	Akrep burç takımyıldızı	37a	33a	42a

40.	Yay burcu takımyıldızı	37b	33b	42b
41.	Oğlak burcu takımyıldızı	37b	33b	42b
42.	Delv, kova burcu takımyıldızı	38a	34a	43a
43.	Hût, balık burcu takımyıldızı	38b	34b	43b
44.	Kaytas,balina takım yıldızı	39a	35a	44a
45.	Cabbâr, Orion takımyıldızı	39a	35a	44a
46.	Nehir takımyıldızı	39b	35b	44b
47.	Erneb tavşan takımyıldızı	39b	36a	45a
48.	Büyük köpek takımyıldızı	40a	36b	45b
49.	Küçük köpek takımyıldızı	40b	36b	45b
50.	Sefîne takımyıldızı	40b	37a	46a
51.	Şuca takımyıldızı	40b	37a	46a
52.	Batıye, kâise takımyıldızı	41a	37a	46a
53.	Gurâb, karga takımyıldızı	41a	37b	46b
54.	Kanturas takımyıldızı	41a	37b	46b
55.	Sebu' t takımyıldızı	41b	38a	47a
56.	Mücmer takımyıldızı	41b	38a	47a
57.	İklîl-i cenûb takımyıldızı	41b	38a	47a
58.	Hût-i cenûbî takımyıldızı	41b	38a	47a
59.	Semâvât, diyagram	51b	47a	57a
60.	Güneş sistemi, diyagram	52b	48a	58b
61.	Kıyâm melekleri	53b	49a	59b
62.	Ruku' melekleri	54a	49b	59b
63.	Sucûd meleklir	54a	49b	60a
64.	Tahiyye melekleri	54b	-	60b
65.	Semâî melekler	55a	-	61a
66.	Ardiyye melekleri	55b	-	61b
67.	Hamale-i Arş melekleri: Âdem sûretli melek	55b	-	61b
68.	Hamele-i Arş melekleri: Öküz sûretli melek	56a	-	62a
69.	Hamele-i Arş melekleri: Aslan sûretli melek	56a	-	62a
70.	Hamele-i Arş melek: Kerkes sûretli melek	56a	-	62a
71.	Fal dairesi, diyagram	91b	-	101a
72.	Mescid-i Haram kıble yön dairesi, diyagram	94a	82b	103b
73.	Şimâl rüzgârı	100b	88b	111a
74.	Cenûb rüzgârı	101a	89a	111b
75.	Sabâ rüzgârı	101b	89a	111b
76.	Debûr rüzgârı	101b	89b	112a
77.	Güneş hâlesi	103b	91a	114b
78.	Güneş ve kavs, diyagram	104b	92a	115b
79.	Kuzey-güney güneş açıları, diyagram	105b	92b	116b
80.	Ağaca takılan beşik	108a	95a	119a

81.	Dünya haritası, diyagram	11b	97b	112b
82.	Râyih Adası altın biten ağaçları, misk sıçanı	112b	98b	123b
83.	Râyih Adası ak maymun	113a	99a	124a
84.	Râyih Adası tuti papağan	113a	99a	124a
85.	Râyih Adası kanatlı mahlûk	113b	99b	124b
86.	Râyih Adası yarasa kanatlı hayvan	113b	99b	124b
87.	Râyih Adası dağ keçisi	114a	100a	125a
88.	Râyih Adası'ndaki dağ ve büyük yılan	114a	100a	125a
89.	Râyih Adası at burunlu âdem	114b	100b	125b
90.	Ramini Adası çıplak âdemler	115a	101a	126a
91.	Ramini Adası gergedan	115a	101a	126a
92.	Ramini Adası suda ve karada yaşayan kuyruksuz sığır	115b	101b	126b
93.	Benân Adası çıplak âdemler	116a	102a	127a
94.	Turân Adası insan gövdeli yırtıcı başlı yaratık	116b	102b	127b
95.	Çin Denizi çok başlı iki kanatlı canavar	116b	102b	127b
96.	Çin Denizi, kaplumbağa	117a	103a	128a
97.	Çin Denizi, domuz başlı balık	117a	103a	128a
98.	Hind Denizi, Bertail Adası, kalkan yüzlü kavim	118a	104a	129a
99.	Bertâil Adası, köpek başlı insan gövdeli kavim	119a	104b	130a
100.	Hind Denizi, başsız gözleri göğüslerinde olan kavim	119a	105a	130a
101.	Hind Denizi, yüzleri göğüslerinde olan kavim	120a	105b	131a
102.	Cezire-i Kâs, dört köşe işkembe şekilli yaratık	120b	106a	131b
103.	Bahr-i Hind, Cezîre-i Sayka, yılanbaşlı balık	121a	106b	132a
104.	Bahr-i Hind, Cezîre-i Sayka, ucu keskin direkli balık	121a	106b	132a
105.	Bahr-i Hind, Cezîre-i Sayka, insan ve köpek başlı canavar	121b	106-2a	132b
106.	Cezîre-i Sayka, kara boynuzlu kurt şeklindeki canavar	121b	106-2a	132b
107.	Bahr-i Hind, Cezîre-i Şenkune'deki Marnin ve Marnine	122a	106-2b	133a
108.	Bahri Fârisî, Cezîre-i Tinîn'de her gün iki sığır yiyen ejderha	123a	107b	134a
109.	Cezîre-i Tinin'de insan yüzlü balık gövdeli yaratık	123b	108a	134b
110.	Bahri Fârisî, Cezîre-i Tinîn'de kuş kanatlı balık	124a	108a	135a
111.	Bahr-i farisi, Cezîre-i Harin'de inci çıkarılan istiridyeler	125a	109a	136a

112.	Bahri Fârisî'de girdab	125a	109a	136a
113.	Bahri Fârisî'de Kendlavi Adası, adem dişli balık	126a	110a	137a
114.	Bahri Fârisi'de hurma ağacına benzer deniz ejderhası balığı	126a	110a	137a
115.	Bahri Fârisî'de, fil hortumlu iki tarafı testere dişli balık	126b	110b	137b
116.	Bahri Fârisî'de, kılıçtan keskin üç arşın kuyruklu balık	126b	110b	137b
117.	Isfahanlı'nın kuşun ayaklarıyla taşınması	128a	11b	139a
118.	Bahr-i Kulzüm'de başı ve kuyruğu balık arkası kaplumbağa olan balık	129b	112b	139a
119.	Bahrı Kulzüm'de başı sığır arkası kalanı balık olan yaratık	129b	113a	139a
120.	Deniz köpeği denilen, dişleri köpek dişleri gibi olan balık	129b	113a	139a
121.	Kara hayvanları gibi doğurup emziren balık	130a	113a	140a
122.	Bahri Kulzüm'de iki başlı balık	130a	113b	140a
123.	Bahri Kulzüm'de baykuş başlı balık	130a	113b	140a
124.	Bahri Hind'de Cezîre-i Davda'daki büyük dağ	131a	114b	142a
125.	Cezîre-i Iyar'da Rum'un saka kuşlarını helak itmesi	131b	115a	142b
126.	Cezîre-i Seksâr'da köpek başlı insan bedenli yaratık	132a	115b	143a
127.	Cezîre-i Seksâr'daki kemiksiz insan	133a	116b	144a
128.	Cezîre-i Seksâr'daki dağa benzeyen dişli balık	133b	117a	144b
129.	Cezîre-i Mecmau'l-Bahreyn'deki kule	135a	118b	146a
130.	Cezîre-i Nevm'deki kilise	136a	119b	147a
131.	Cezîre-i Talita'daki koyunlar	136b	120a	147b
132.	Mağrib denizinde Bertun denilen yerde sağ kulağına Tevhid, sol kulağına Muhammed yazılı balık	137a	120b	148a
133.	Bahr-i Magrib'deki kılavuz kuş	137b	121a	148b
134.	Aksakallı kurbağa şekilli şeyhul yahud	137b	121a	148b
135.	Bahr-i Mağrib'deki yarısı yenilmiş gibi olan balık	138a	121b	149a
136.	Mecmau'l-Bahreyn'de dağ gibi büyük bağl balığı	138b	122a	149b
137.	Mecmau'l-Bahreyn'de külah şeklindeki hayvan	138b	122a	149b
138.	İki kanatlı uçan balık	139a	122b	150a
139.	Balıktan cariye çıkması	139b	123a	150b
140.	Denizden çıkan ejderha	140a	123b	151a
141.	Sudan çıkan canavar ve inşa edilen set	141a	124b	153a

142.	Bedeni balık başı tavşan şeklindeki hayvan	142a	125b	154a
143.	Şam denizinde aksakallı insan şeklinde kuyruklu hayvan	142b	126a	154b
144.	100 dişli timsah benzeri hayvan	144a	127a	156a
145.	İki kanatlı, insan kulaklı deniz ejderhası	144b	127b	156b
146.	Yılan balığı	145a	128a	157a
147.	Kumda yaşayan yılan balığına benzeyen hayvan	145b	128b	157b
148.	Timsah neslinden olan saknikur hayvanı	147a	129b	159a
149.	Hem kara hem su kaplumbağası salhinat	148a	130b	160a
150.	Yılan kuyruklu deve başlı hayvan olan şiftin,	148b	-	160b
151.	Kara ve deniz kurbağası sanfada	149b	-	161b
152.	Denizatı	151a	-	163a
153.	Kunduz	151b	-	163b
154.	Kunfuzu'l-mâ, su kirpisi	151b	-	163b
155.	Keçiboynuzu gibi kafasında keskin kemik olan hayvan	152a	-	164a
156.	Su köpeği	152b	-	164b
157.	Öküzün üzerindeki dünya	155a	131a	167a